

PSANÍ BIOGRAFIE A AUTORSKÁ SEBEREFLEXE

Jiří Štaif

Keywords: František Palacký, Civil Society, Biography

Jiří Štaif (*1951) works at the Institute of Economic and Social History of the Faculty of Arts of the Charles University, staif@cmail.cz

Existuje jistě mnoho odpovědí na otázku, proč historici píší historické biografie, z nichž pro každou lze shledat dobré důvody. Svou roli přitom rovněž sehrává skutečnost, že tento žánr historického výkladu se poměrně dobře prodává. Bývá tomu tak ale jen tehdy, když je schopen oslovit širší čtenářskou obec, a tudíž vydělat nakladateli i více peněz. Na druhé straně však jsou u nás životopisné knihy poměrně zřídka finančně podporovány různými grantovými agenturami. Je tomu tak snad i proto, že jsou povětšinou individuálním autorským dílem, jež je pro větší badatelský tým velmi obtížné sepsat jako vnitřně sourodý text. V této souvislosti si kladu otázku, jak se má při jejich psaní „správně“ postupovat, aby byl čtenář spokojen a tomu, co se nazývá vědeckou úrovní historiografie, bylo učiněno zadost.

Jsem si samozřejmě dobře vědom faktu, že životopisy historických osobností musí být odborně fundované, tedy napsány s nadprůměrnou znalostí toho, o čem se v nich píše. Jejich autoři by měli mít též potřebu zvažovat širší souvislosti životního běhu svého protagonisty. Avšak jejich začlenění do vlastního biografického textu je po mém soudu spíše záležitostí autorského vkusu než exaktní procedurou, jejíž pravidla by bylo možno přesně stanovit. Jazyk biografie by měl být nepochybně sdílný a formulačně nápaditý, avšak neměl by se čtenáři podbízet. Její autor by měl také umět svého čtenáře přesvědčit o tom, že tato četba jej kulturně obohatí, resp. bude inspirovat k přemýšlení o tom, proč ho minulost zajímá a zda mu zájem o ni v něčem pomáhá.

Pokud se autorovi podaří napsat čtenářsky přitažlivý životopis, pak i on svým dílem přispěje k tomu, že jeho čtenář uvidí minulost takřkajíc „jinýma očima“. V příznivějším případě si bude vůči minulosti klást otázky, které rozšíří jeho obzor, například v tom smyslu, že si bude zřetelněji uvědomovat jak rozdíly,

tak spojitosti mezi minulostí, přítomností a různými představami budoucnosti. V ještě příznivějším případě by měla dobrá historická biografie být schopna se čtenářem symbolicky komunikovat, a to nejen v tom smyslu, že si položí otázku, proč je mu na osobnosti, která stojí v jejím středu, něco sympatické, lhostejné, či naopak nesympatické. Mohl by se totiž zamyslet i nad tím, proč jej určitá osobnost fascinuje, i když s jejím jednáním nesouhlasí. K tomu dojde, že v řadě ohledů nepůsobí na čtenáře jen vlastní životopisný text, nýbrž i jeho obrazový doprovod, a to více v těch případech, kdy se na sebe vzájemně „rytmicky“ váží, než v těch případech, v nichž jde o dvě paralelní roviny komunikace.

Rovněž dodávám, že si pod pojmem symbolická komunikace představuji snahu autora vést čtenáře jazykem svého díla k tomu, aby se pozastavil nad tím, zda obraz historické osobnosti, který právě čte, mu zprostředkovává nějaké obecnější hodnoty. Pokud tomu tak je, pak by se mohl též hledat způsob, jak by je sám pojmenoval. Vnímavý čtenář, jenž je v informační době zahrnován nekonečným proudem různorodých informačních „klipů“ o čemkoli, může též aspirovat na roli spoluautora čteného textu. Může se jím stát díky tomu, že si lépe uvědomí své právo výběru toho, čím se chce nechat oslovit a čím ne. Případné autorovy snahy jej o něčem jednosměrně přesvědčovat, či jej dokonce mentorovat považují v dnešní době již za málo nadějně, neboť zkušený čtenář si uvědomí, že je tak vystavován prvoplánovému tlaku ideologické manipulace. Autor by měl rovněž počítat s tím, že jeho čtenář je nezřídka kulturně „předpřipraven“ na to, že od historické biografie by měl očekávat osvědčený výkladový postup daný triádou: život – dílo – odkaz, který lze potom různými způsoby sofistikovat. Vyjádřit by se měl z pochopitelných důvodů též k tomu, co jej vedlo k volbě právě oné a nikoli jiné historické osobnosti.

Dobrá historická biografie by měla rovněž kombinovat chronologický přístup s problémovým a tematickým. Neměla by ale jen zasazovat svého protagonistu do „jeho“ doby, resp. vztahovat jeho životopis k tehdejšímu kulturním rámcům a sociálním souvislostem, nýbrž by se měla též snažit, aby nabízela svému čtenáři určitou představu o tom, v čem byl tento protagonista synem/dcerou své doby a v čem ji přesáhl. Zároveň by také měla pokud možno plasticky postihnout jeho/její ambice, veřejné role, pole působnosti, způsob myšlení, životní styl i každodennost, s tím že by mělo jít spíše o proporční zobrazení, jež bude schopno citlivě reagovat na typ protagonistovy osobnosti, než o zobrazení, které by chtělo být za každou cenu „vyvážené“. Zároveň se domnívám, že autor by měl při psaní odborně fundované historické biografie neustále zvažovat, do jaké míry může sledovanou osobnost pochopit, do jaké míry se s ní hodlá ztotožnit a do jaké míry ji chce kriticky hodnotit.

K podobnému kladení otázek a hledání odpovědí mne dovedla má práce na monografii o Františkovi Palackém,¹ již v této souvislosti považuji za příklad toho, jak historik může psát historický životopis, nikoliv však za návod, jak si má počínat. Především, že se zde nebudu soustavně zabývat tím, proč jsem se soustředil na tuto osobnost. Podotýkám jen, že toto směřování nebylo nahodilé, a připomínám, že v druhé polovině 80. let minulého století jsem hledal spojnici mezi svým zájmem o dějiny moderní historie a české národní společnosti v „dlouhém“ 19. století, již jsem našel právě ve Františkovi Palackém. Sledoval jsem přitom profesně pozoruhodné studie Jiřího Kořalky na toto téma. Poté co vydal o Palackém důkladnou životopisnou monografii,² mi bylo jasné, že pokud se budu chtít na tomto poli uplatnit, pak budu muset přijít s výkladem, jenž bude napsán z jiného úhlu pohledu.

Věnoval jsem tudíž jistou pozornost biografické problematice právě s ohledem na Palackého. Zajímalo mě především to, jak lze vysvětlit historickou skutečnost, že jeho obraz se v moderní paměti české národní společnosti „usídlil“ jako jedna z jejich konstant. Jako klíčový se mi přitom jevil mýtus, který v něm spatřoval symbolického Otce českého národa. Původně jsem se domníval, že takto chápaná kulturní integrace národního společenství je typická jen pro „opožděná“ národní hnutí. Časem jsem však pod vlivem Mircey Eliadeho pochopil, že právě takový mýtus může být funkční i v moderní době, protože umožňuje rozvíjet integrační roli patriarchálního otce zodpovědného za své „děti“. Nabízí jim totiž možnost, aby v něm hledaly a nacházely „svou“ jistotu v nejistotách moderní doby i poté, co již fyzicky nežijí, a to tak dlouho, dokud věří, že je jejich směrodatným kompasem.

Palacký jako symbolický otec má tedy převzít morální zodpovědnost nejen za narození svých dětí, nýbrž i za jejich životy, jakož i za životy jejich potomků. Ti v něm jako „potomstvo“ nacházejí jistotu, že nad nimi stále „bdí“. Z těchto úvah mi nakonec vyplynula pracovní teze, že i moderní nacionalismy potřebují jak v dobách svých nejistot, tak v dobách svých triumfů hledat povznášející pocit sounáležitosti se svými „otci“. V prvním případě jim jde o symbolickou „ochranu“, kdežto ve druhém o „pochvalu“. V dobách, jež se jim nejeví být již tak dramatické, na své symbolické otce povětšinou, avšak ne úplně pozapomínají. V případě Františka Palackého bylo jeho vstupování do moderní české historické

1 JIŘÍ ŠTAIF, *František Palacký. Život, dílo, mýtus*, Praha 2009.

2 JIŘÍ KOŘALKA, *František Palacký (1798–1876). Životopis*, Praha 1998. Srov. také německou verzi TÝŽ, *František Palacký (1798–1876). Der Historiker der Tschechen im österreichischen Vielvölkerstaat*, Wien 2007.

ké paměti tak intenzivní, že lze bez rozpaků hovořit o jeho druhém životě, jemuž jsem ve své knize věnoval pozornost.

Pro mé chápání jeho monografie bylo dále příznačné, že jsem se v ní snažil propojit mýtus symbolického otce s dalším konceptualizačním instrumentáři, díky němuž bych jej mohl zařadit do širších sociálních a kulturních souvislostí. Z této konceptualizace zde připomínám prolnutí pojmů alternativní a obezřetné elity, které obsazují jako „svůj“ otevírající se prostor moderních národních identit v době, kdy jej stávající elity nejsou schopné účinně „vykryt“. Dále mi šlo o kulturní fenomén hry, již musí hrát každý, komu o něco jde, který považuji za jednu z antropologických konstant provázejících lidskou civilizaci. K nim jsem přidal weberovský fenomén legitimacy moci, jež se musí zejména v moderní době alespoň do jisté míry ospravedlňovat souhlasem těch, kteří jsou či mají být ovládáni. Pod vlivem Benedicta Andersona jsem začal též klást důraz na vývojové etapy v postupu moderního nacionalismu začínajícího představou o společné identitě, jež může (ale také nemusí) vést ke společným postojům, resp. programům, které se objevují v jistých historických situacích a posléze mohou (ale opět nemusí) přerůst do společných akcí.³

K tomu jen dodávám, že podobným modelem kolektivního jednání vysvětluje izraelský politolog Azar Gat nejen moderní nacionalismus, nýbrž i jeho tradiční podobu založenou na etnicitě opírající se primordiálně o rodové vazby.⁴ V zásadě jsem přitom chápal české obrozence jako intelektuály, jež v pozici střední vrstvy v první generaci mají zároveň ambici stát se budoucí národní elitou, protože jsou díky svému vzdělání schopni vytvořit ze „staré“ české jazykové kultury „novou“ národní kulturu srovnatelnou s vyspělými evropskými národy. Zároveň si však počínají obezřetně, protože zaujímají vesměs profesní pozice závislé na rakouském státu, římskokatolické církvi nebo patriotické šlechtě.

Nárok na vedení těch „ostatních“ programově vytyčují zpravidla až tehdy, když se jim podaří získat určitý počet stoupenců. Palacký je po mém soudu hlavním tvůrcem koncepce české národní sounáležitosti procházející již zmíněnými etapami utváření představ o společné identitě, společných postojích a posléze i společných akcích. Zároveň si byl velmi dobře vědom toho, že bez svých stoupenců (klientely) by nemohl vytvářet národní kulturní instituce, natož usilovat o moderní český politický program. Nikterak tím však nepopírám, že česká obroze-

3 K tomu srov. JIŘÍ HANUŠ, *O otci národa, elitách a bře. Diskuse s Jiřím Štaifem*, Kontexty 2/2010, č. 1, s. 45–56.

4 AZAR GAT, ALEXANDER YAKOBSON, *Nations. The Long History and Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism*. Cambridge 2013, passim.

necká společnost existovala v době předbřeznové i mimo pražské centrum. Nejsm si však jist tím, že by její kulturní aktivity v jednotlivých regionech mohly „samy o sobě“, tj. bez „elitní“ symbolické i organizační integrace a koordinace, vytvořit historický fenomén moderního národního hnutí.

Palacký v něm sehrával po mém soudu vůdčí roli proto, že šlo o neobyčejně talentovaného, koncepčního a organizačně zdatného intelektuála, jenž neměl v českém národním prostředí stejně zdatné konkurenty, jak tomu nezřídka bylo u početnějších národních hnutí, než bylo to české. Jeho obezřetnost byla aktivnější než u ostatních čelných obrozenců, kteří v tomto ohledu sledovali návyky mnohem opatrnějšího jednání. Díky svému sňatku s dcerou zámožného advokáta a občanského velkostatkáře vstoupil na rozdíl od nich do tzv. druhé společnosti, jež byla kulturně situována mezi aristokratickým životním stylem a vesměs vskutku obezřetným *biedermeierovským* prostředím středních vrstev. Tato okolnost nepochybně posilovala jeho sebevědomí a také se promítala do jeho jednání. I jeho profese českého stavovského, později zemského historio-*grafa* způsobovala, že byl z českých obrozenců své doby ve svých veřejných aktivitách nejméně vázán svým pracovním poměrem, neboť jeho zaměstnavatelé se k němu až do roku 1848 chovali poměrně velkoryse.

V zásadě lze říci, že Palackého obezřetnost byla nejen činorodější než u jeho obrozeneckých kolegů, nýbrž byla též provázána duchovně aristokratickým pocitem charizmatického předurčení pro velké činy. Byl si však vždy schopen představit cenu, již bude muset za svá rozhodnutí, postoje a činy zaplatit, pokud nebudou dostatečně konformní. V tomto směru nikdy nebyl hazardérem. Přitom si však nebyl ochoten vážně připustit, že hraje vůči svým soupeřům, konkurentům a nepřátelům hru o reálnou, a zejména pak o symbolickou moc, v níž je třeba se legitimizovat dostatečným společenským konsenzem. Zhruba od 30. let 19. století se totiž stále více domníval, že má za každé situace morální převahu, jež jej kvalifikuje sama o sobě k tomu, aby byl plně respektován jako vůdčí osobnost.

Proto jsem se neváhal k Palackému kriticky vymezit nejen v těchto případech, nýbrž i v případech, v nichž se mi jeho politické strategie jeví jako příliš „naivní“ v kontextu tehdejší mocenské hry, v níž se po mém soudu němečtí, polští a maďarští politici orientovali lépe než on, a proto také výrazněji utvářeli její pravidla. Zdá se, že jsem tohoto označení poněkud nadužíval podobně jako slova „obezřetnost“ ve snaze zdůraznit svou autorskou pozici. Zároveň mám však neodbytný pocit, že i v tomto případě jde o obecnější problém vstupující do autorského jazyka, pokud se v něm klade důraz na to, aby čtenář neztratil ze zřetele, jakými interpretačními liniemi je „tažen“ sledovaný výklad. Byl jsem si též dobře vědom toho, že čtenáři mého textu i jeho recenzenti jej budou číst i z jiných úhlů pohledů, než jsem měl na mysli, a že tak vzniká jistá názorová polyfonie, která

mne vyzývá k sebereflexi. Především v těch případech, kde je toto „jinovidění“ vedeno upřímným zájmem o věc, je konceptuálně inspirativní či věcně korigující, považují takovou výzvu za obzvlášť žádoucí.⁵

Cizí je mi však názor, že autor historické biografie by měl potlačit své „nutkáni“ ke konceptualizaci. Spíše se totiž přikláním k tomu, že by se měl snažit o to, aby se právě ona promítla do jazyka jeho textu tak, že bude schopen vést aktivní a pokud možno co nejživější dialog s jazykem sledovaných historických pramenů. Snad tím přispěje i ke své autorské radosti z poznávání a psaní a čtenářově radosti ze čtení. Domnívám se, že je dostatečně patrné alespoň to, že jsem na biografii o Františkovi Palackém pracoval vskutku rád. V zásadě jej vidím jako neobyčejnou českou osobnost, která nabyla zcela určitě na středoevropském a v některých ohledech i na evropském významu. Myslím si, že tomu tak bylo především proto, že jeho pojetí národní rovnoprávnosti jakožto neodmyslitelného principu spoluzití různých kolektivních zájmů v moderní společnosti vstoupilo na dlouhou dobu nejen do českého, nýbrž občas i do širšího historického povědomí.

Dále se domnívám, že v souvislosti s otevřeností národotvorných procesů v současném světě se budeme čas od času k Františkovi Palackému opět vracet. Nepochybně stále přitažlivá pro nás bude i problematika estetické kapacity jeho nacionalismu.⁶ Víím, že moje pojetí této osobnosti může být chápáno jako příliš elitářské vzhledem k tomu, že nebere dostatečně v úvahu fenomén autonomní lidové, resp. ne-elitní kultury či regionalismu jakožto společenských fenoménů, které v 19. století někdy více a někdy zase méně intenzivně čelily elitnímu nároku na vedení. Jde přitom jistě o problém, jenž je třeba důsledněji reflektovat ve srovnání s tím, jak jsem to ve své monografii o Františkovi Palackém učinil. V zásadě se však domnívám, že se zde opět setkáváme s jedním z projevů hodnotových preferencí, v nichž klademe důraz buď na modernitu, nebo na kulturní variabilitu. Ideální by bylo jistě i v mém případě plasticky postihnout interakci mezi oběma těmito společenskými fenomény.

5 Mám tím na mysli nejen recenze na moji knihu o Františku Palackém – zejména Petr Čornej v *Marginalia Historica* 1/2010, č. s. 108–112; Bohumil Jiroušek v *DTK* 6/2009, s. 144–148, Jiří Kořalka v *ČCH* 108/2010, s. 867–691, nýbrž i na moji knihu *Obezřetná elita. Česká společnost mezi revolucí a tradicí 1830–1851*, Praha 2005. K tomu srov. Miloš Havelka v *Dějiny a současnost* 27/2005, č. 4, s. 48, Pavla Horská v *DTK* 2/2005, s. 269–273, Karel Šima v *DTK* 2/2005, s. 274–278. K tomu srov. IVAN PFAFF, *Lidové obrození a lidový buditelé. Se zřetelem na sociální stratifikaci lidového národního hnutí 1800–1850*, *Moderní dějiny* 15/2007, s. 5–59.

6 K tomu srov. D. L. COOPER, *Creating the Nation. Identity and Aesthetics in Early Nineteenth-Century Russia and Bohemia*, DeKalb 2010; KAMIL ČINÁTL, *Dějiny a vyprávění. Palackého Dějiny jako zdroj historické obraznosti národa*, Praha 2011.